

УДК 372. 461 + 81'246. 2

О. П. ОРЛОВА

**ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ І КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)**

У статті йдеться про використання міжпредметних зв'язків у формуванні мовленнєвого етикету і культури діалогічного спілкування студентів вузів на заняттях з української та німецької мови за професійним спрямуванням. Такий взаємозв'язок позитивно впливає на засвоєння знань із предмета дослідження та формування мовленнєвоетикетних умінь і навичок. Подано результати констатувального зрізу і запропоновано шляхи подолання труднощів у вивченні українського та німецького діалогічного спілкування.

Ключові слова: українське і німецьке діалогічне мовлення, мовленнєвий етикет, культура спілкування, комунікативні вправи, форми мовленнєвого етикету.

О. П. ОРЛОВА

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА И КУЛЬТУРЫ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье говорится об использовании межпредметных связей в формировании речевого этикета и культуры диалогического общения студентов вузов на занятиях по украинскому и немецкому языку с профессиональным направлением. Такая взаимосвязь положительно влияет на усвоение знаний по предмету исследования и формирование этикетноречевых умений и навыков. Предложено результаты констатирующего среза и пути преодоления трудностей в обучении украинскому и немецкому диалогическому общению.

Ключевые слова: украинская и немецкая диалогическая речь, речевой этикет, культура общения, коммуникативные упражнения, формы речевого этикета.

O. P. ORLOVA

**FORMING STUDENT'S SPEECH ETIQUETTE AND CULTURE OF DIALOGUE COMMUNICATION IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS
(ON THE BASIS OF UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES)**

The article deals with using intersubject connections in the process of forming student's speech etiquette and culture of dialogue communication at Ukrainian and German language lessons at higher educational establishments. This intercommunication positively influences mastering of knowledge of research subject and forming of speech etiquette abilities and skills. The results of the stating phase have been presented and methods of overcoming of difficulties in the study of Ukrainian and German dialogue speech have been suggested.

Keywords: Ukrainian and German dialogue speech, speech etiquette, culture of communication, communication exercises, forms of speech etiquette.

Вимоги сьогодення України спрямовані на загальний розвиток особистості, складником якого є вивчення споріднених і неспоріднених мов для підтримування тісного економічного та культурного зв'язків з різними країнами. Одна з них – Федеративна Республіка Німеччини,

82 мільйони жителів якої розмовляють німецькою мовою. Далі йдуть Австрія, Князівство Ліхтенштайн, Велике Герцогство Люксембург та інші розвинені держави, з якими в українців може виникнути потреба вести ділове чи дипломатичне спілкування, для чого потрібно досконало володіти не тільки українською, а й німецькою мовою. Саме студенти вузів зобов'язані вивчати і постійно вдосконалювати іноземну мову, зокрема німецьку, так, щоб у тісному взаємозв'язку з українською мовою засвоювати мовно-мовленнєвий теоретичний і практичний матеріал. Важливими при цьому є вироблення умінь і навичок доречного використання форм мовленнєвого етикету (звертання, вітання, прощання, вибачення, запрошення, вдячність тощо), дотримуючись зіставного принципу одночасного вдосконалення української мови та оволодіння неспорідненої мови.

Відзначимо, що аналогічна проблема досліджувалася на зразках мовленнєво-етикетних форм російсько-німецьких відповідників (Н. І. Формановская, Х. Р. Соколова та інші), але українсько-німецькі відповідники форм мовленнєвого етикету ще не були предметом наукового вивчення, як і формування мовленнєвого етикету і культури діалогічного спілкування студентів на матеріалі зіставного аналізу відповідного українсько-німецького матеріалу.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена соціальною значущістю вказаної проблеми і відсутністю її вивчення в українській методичній науці, оскільки перспектива співробітництва України з країнами ЄС, зокрема Німеччиною, потребує не тільки економічної та політичної підготовки, а й мовленнєвої, передусім досконалого знання мов тих країн, які в нього входять.

Мета статті полягає у виробленні напрямів засвоєння форм «вітання – прощання» українсько-німецького мовленнєвого етикету і вироблення відповідних умінь і навичок спілкування українською та німецькою мовами як у міжособистісних, побутових, так і ділових стосунках.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішення такі завдання:

- 1) виявити стан вивчення форм «вітання – прощання» мовленнєвого етикету і культури діалогічного спілкування на заняттях української та німецької мов за професійним спрямуванням у вузах;
- 2) сформулювати методичні основи опрацювання мовленнєвого етикету і культури спілкування на заняттях української і німецької мов за професійним спрямуванням;
- 3) подати теоретичний мовленнєвоетикетний матеріал «вітання – прощання» для засвоєння студентами;
- 4) запропонувати розроблену систему вправ для формування умінь і навичок послуговуватися мовленнєвоетикетними формами «вітання – прощання» в процесі формування усного і писемного німецького та українського мовлення.

Над вивченням форм мовленнєвого етикету «вітання – вирази, що супроводжують вітання – репліки-відповіді на вітання – прощання – вирази, що супроводжують прощання – відповіді на прощання» на заняттях з української мови за професійним спрямуванням працюють для удосконалення культури спілкування рідною мовою, тоді як на заняттях з німецької мови за професійним спрямуванням у вузах є потреба форми «вітання – прощання», а також ті формули, що їх супроводжують, особливо ретельно вивчати і закріплювати на теоретичному і практичному рівнях.

Німецькі вітання і прощання (Guten Tag! – Auf Wiedersehen!) діти чувають уже на першому уроці в загальноосвітній школі, заучують протягом усього періоду навчання і послуговуються ними лише на уроках з німецької мови, згодом і на заняттях із німецької мови за професійним спрямуванням у вузах.

Мета констатувального зрізу, проведеного в групах студентів-економістів, мав за мету перевірити, як студенти володіють формами мовленнєвого етикету «вітання – прощання» українською і німецькою мовами. Результати були такими:

– 95% респондентів знають українські форми мовленнєвого етикету вітання: «Добрий день! Привіт! Добрий ранок! Добрий вечір!», а також супровідні форми вітання: «Радий тебе бачити! Дуже приємно зустрітись!» тощо і прощання: «До побачення! Пока! Бувай! До завтра!» А також супровідні форми прощання – «Щасливо! Хай щастить!» та ін.;

– 80% студентів із відповідних форм німецькою мовою знають лише перші дві: «Guten Tag! i Auf Wiedersehen!»;

– 20% – додали ще такі форми вітання німецькою мовою «Guten Morgen! – Guten Abend!»;

– 100% опитаних не знають інших форм прощання німецькою мовою;

– 75% студентів зуміли ввести українські форми мовленнєвого етикету в діалогічні репліки;

– 45% респондентів ввели у примітивні репліки, побудовані німецькою мовою, тільки форми мовленнєвого етикету «Guten Tag, Olja! i – Auf Wiedersehen, Piter!».

Жоден студент не зумів побудувати репліки-вітання разом з формами мовленнєвого етикету, що супроводжують вітання.

Такі результати вказують на потребу вироблення методики:

1) опрацювання форм мовленнєвого етикету у тісному взаємозв'язку між українською і німецькою мовами, де первинне місце, основу, фундамент буде займати рідна мова, якою людина мислить;

2) введення форм мовленнєвого етикету в діалогічні репліки, діалогічні єдності, діалогічний текст.

Робота над формуванням національно свідомої, духовно багатой мовної особистості спирається передусім на дотримання методичних основ опрацювання мовленнєвого етикету і культури діалогічного спілкування на заняттях української та німецької мов за професійним спрямуванням. Ними є специфічні методичні принципи навчання, відповідні методи і прийоми.

Принципи навчання мови й мовлення, – на думку М. Р. Львова, – це «основні, вихідні теоретичні положення, що визначають вибір методів, прийомів, інших засобів навчання» [2, с. 152]. Аналогічного визначення дотримуються лінгводидакти В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилук, Е. Я. Палихата, Л. П. Федоренко та інші.

Основними принципами, на які опирається вивчення українського і німецького діалогічного мовлення, є передусім педагогічні, які набули методичної інтерпретації відповідно до вивчення мови (взаємозв'язку виховання й навчання, науковості, систематичності навчання, взаємозв'язку у вивченні рівнів мови і розділів курсу, доступності, наочності, свідомості й активності учнів під час навчання, міцності, індивідуалізації навчання, зв'язку теорії з практикою). Названі принципи породжені закономірностями засвоєння мови та мовлення і виведені з їх функцій.

Активну роль виконують при цьому методичні принципи навчання, зокрема, «принцип уваги до матерії мови, принцип розуміння лексичних і граматичних мовних значень, принцип оцінки виразності мовлення, принцип розвитку чуття мови, принцип випереджувального засвоєння усного мовлення перед письмовим, принцип залежності темпу збагачення мовлення від ступеня досконалості структури її мовленнєвих умінь» [6, с. 255]. О. В. Дудніков, наприклад, із соціально-психологічних функцій мови виокремлює принципи, серед яких основне місце посідає комунікативний, що стосується нашого дослідження [1, с. 304.]. Специфічними принципами, які враховуються у нашому дослідженні, є принцип комунікативності, принцип врахування рідної мови, принцип вправ та ін.

Із закономірностей та принципів впливають методи навчання – дидактичні і власне методичні. Під методами навчання розуміються «способи взаємодії учителя й учнів при керівній ролі вчителя, спрямовані на досягнення мети навчання» [2, с. 113]. Провівши аналіз методів за науковою педагогічною та методичною літературою (Ю. К. Бабанський – дидактичні, М. Р. Львов – власне методичні), робимо висновок, що основними методами формування мовленнєвого етикету і культури діалогічного спілкування є: 1) для викладачів – розповідь (пояснення), міні-лекція, подання природних і штучних ситуацій з метою вироблення мовленнєвої інтенції (бажання спілкуватися), 2) для студентів – комунікативний метод, демонстрування, бесіда, рольові ігри, діалогування.

Розповідь (пояснення) викладача передбачає «цілеспрямовану і цілісну передачу навчальної інформації» [2, с. 94].

Міні-лекція – один з методів повідомлення нового, що полягає «в усному, послідовному і відповідно повному викладі цілої теми чи розділу курсу. Лекція є основним методом повідомлення нових знань у ВНЗ» [Ю. К. Баанський].

Ситуативний метод передбачає використання ситуацій (природних і штучних) для продукування діалогічних висловлювань [3]. Застосування природних ситуацій для вироблення у студентів мовленнєвої інтенції полягає в демонструванні загальновідомих ситуацій з метою продукування діалогічних реплік, діалогічних єдностей чи діалогічних текстів.

Штучні ситуації є вербально описаними. Їх пропонує викладач для впливу на емоції, уяву студента, які відповідно сприяють породженню діалогічних висловлювань.

Комунікативний метод навчання спирається на спілкування, що передбачає розвиток усного і писемного мовлення студентів.

Суть методу демонстрування полягає в показі процесу діалогічного спілкування за допомогою технічних засобів (комп'ютер, уривок кінофільму тощо) для розвитку мовно-мовленнєвого слуху і вироблення інтересу до шліфування красномовства.

Метод бесіди (з'ясувальної, евристичної, повторювальної (для повторення, узагальнення та систематизації знань, підсумкової) відображається в діалогах між викладачем і студентом під час виявлення знань із предмета вивчення, у процесі опрацювання нового матеріалу, повторення і його закріплення чи демонстрування засвоєного на занятті. Бесіда є «цілісним логічно пов'язаним роздумом, що починається постановкою мети і завершується висновками» [2, с. 23]. Приклад цьому – евристична бесіда, яка проводиться за допомогою логічно і послідовно поставлених викладачем запитань, правильні відповіді, на які підводять студентів до розуміння нового мовного чи мовленнєвого матеріалу, а згодом і до висновків та узагальнень.

Рольові ігри розглядаються в комунікативній методиці навчання як метод або і прийом для навчання діалогічного мовлення, формування мовленнєвого етикету, розвитку полемічних умінь.

Метод діалогування спрямований на вироблення умінь і навичок продукування діалогічних реплік, діалогічних єдностей і діалогічних текстів.

Викладач на основі рідномовного матеріалу, що проник у свідомість разом із молоком матері та відомий студентам від проживання в українському мовленнєвому оточенні, зобов'язаний подати теоретичний мовленнєвий матеріал про використання мовленнєвого етикету у ситуаціях «вітання – прощання».

Вітання – це виявлення доброзичливості, поваги, ввічливості до знайомих чи незнайомих людей. Для висловлювання вітання в денний час у діалогічному мовленні використовують форми: укр. – Добрий день! – Здрастуйте! нім. – Guten Tag! До друзів можна звертатися: нім. – Einen schönen guten Tag!

Увечері і вранці використовують форми: нім. – Guten Morgen! – Guten Abend!, що відповідають українським формам: – Добрий ранок! – Добрий вечір!, які повторюються студентами I курсу.

Невимушеному стилістично зниженому вітанню укр. – Привіт! відповідають: нім. – Grüß dich! – Grüß euch! – Sei gegrüßt! – Seid gegrüßt!; укр. – Здоров! відповідає форма нім. – Salut!

Високому стилю вітання українською мовою: укр. – Вітаю! – Дозвольте вас привітати! – Радий (рада) вас вітати! – Приємно вас вітати! відповідають вітання німецькою мовою: – Ich grüße Sie! – Ich freue mich! Sie begrüßen zu dürfen.

Як в українській, так і в німецькій мові вітання супроводжуються окремими етикетними виразами: укр. – Як життя? – Як справи? – Як проживаєте?, що відповідають нім. – Wie geht es Ihnen? Репліки укр. – Як (ти) живеш? – Як ідуть (твої) справи? – Як твоє життя? мають німецькі відповідники нім. – Wie geht es (geht's) dir?, укр. – Як успіхи? – Was macht die Arbeit (das Studium)?, укр. – Що нового? відповідає нім. Was gibt es (gibt's) Neues? – Що чути (чувати)? – Gibt es (Gibt's) etwas Neues?

Такі ж запитання часто супроводжуються уживанням частки «ну», в перекладі німецькою «на»: укр. – Ну, як справи? – Na, wie geht's?, – Ну, що нового? – Na, was gibt's Neues?, форма укр. – Ну, що у тебе (у вас) трапилося? відповідає формам нім. – Was ist passiert? або – Ist etwas passiert?

Отримувати інформацію можна за допомогою конкретизованих запитань про сімейні та службові справи, наприклад: укр. – Як сім'я (мати, дружина, діти? ...) відповідає нім. – Wie geht es Ihrer (deiner) Familie (Mutter, Frau?), Was machen Ihren (deinen) Kindern?

Вирази укр. – Як дома? – Як твої? німецькою мовою звучать: – Wie geht es zu Hause?, укр. Як на роботі? відповідає нім. – Was macht die Arbeit?

За умови ситуації, коли повинно було б щось відбутися у співрозмовника, запитують: укр. – Ну, що в тебе? Ну, як у тебе?, нім. – Na, wie geht's dir (so)?, – Na, was machst du (so)?, – Wie geht's, wie steht's?

Вітання супроводжують форми запитання про здоров'я, якщо відомо, що співрозмовник погано себе почував чи відчуває, наприклад, українські висловлювання – Як ти (ви) себе відчуваєш (відчуваєте)? – Як ваше (твоє) здоров'я? – Як ваше (твоє) самопочуття? німецькою мовою звучать таким чином: – Wie fühlen Sie sich? – Wie fühlst du dich? – Was macht die Gesundheit? – Wie ist Ihr (dein) Befinden?

Відповіді на репліки, що супроводжують вітання, можуть бути такими: укр. – Дякую, добре. – нім. – Danke, gut. – Дякую, непогано. – Danke, nicht schlecht. – Дякую, нормально. – Danke, es geht. – Дякую, дуже добре. – Danke, sehr gut. – Дякую, в мене все добре. – Danke, (es ist) alles in Ordnung. – Дякую, у мене непогано. – Danke, (es geht mir) nicht schlecht. – Дякую, прекрасно! Дякую, чудово! – Danke, hervorragend (ausgezeichnet, glanzend).

Але найчастіше вживаються репліки, що висловлюють скромність мовця, а саме: – Nicht schlecht. – Gut. – Soweit ganz gut (тобто – Непогано!).

Репліки укр. – Все по-старому. – Усе без змін. – Все як завжди. – звучать нім. – Alles beim alten. – So wie immer. – Alles unverändert. На запитання: укр. – Що трапилось? нім. – Was ist passiert? – Ist etwas passiert? Зазвичай, відповідають укр. – Нічого. – Нічого особливого. – Нічого не трапилось, тоді як нім. – Nichts. – Nichts Besonderes. – Es ist nichts passiert (Nichts ist passiert). Якщо ж справи у людини йдуть і не добре, і непогано, то вживають репліки укр. – Нічого. – нім. – Es geht; укр. – Як вам (тобі) сказати? – нім. – Was soll ich Ihnen (dir) da sagen?; укр. – Не знаю, що й казати. – нім. – Ich weiß nicht, was ich da sagen soll; укр. – Здається, нічого (непогано). – нім. – Eigentlich, ganz gut (nicht schlecht); укр. – Так ніби нічого (непогано). – нім. – Eigentlich nicht schlecht (ganz gut) та ін.

Про невеликі успіхи повідомляють відповіді: укр. – Нічим похвалитися. – Не можу похвалитися. – нім. – Überwältigend ist es nicht. – Daß es mir prchtig ginge, kann (könnte) ich nicht sagen (behaupten).

Якщо справи йдуть погано, говорять: укр. – Неважно. – Погано, тоді як нім. – Nicht besonderes. – Schlecht.

Форми прощання німецькою мовою, як і українською, є нейтрального і високого стилів. Найбільш уживаними нейтральними стилістичними формами є вирази: укр. – До побачення! – нім. Auf Wiedersehen! – укр. – До зустрічі! – нім. – Auf Wiedersehen! – укр. – До скорої зустрічі! – нім. – Auf ein baldiges Wiedersehen! – До зустрічі (в університеті, у неділю тощо). – нім. – Auf Wiedersehen, in der Universität. – Auf Wiedersehen am Sonntag. – укр. – До завтра! – нім. – Bis morgen! – укр. – До літа! – нім. – Bis zum Sommer! – укр. – Прощайте! – нім. – Leben Sie wohl! – укр. – Прощай! – нім. – Leb(e) wohl!

Під час прощання часто виражаються побажання: нім. – Всього доброго! – Будь(те) або бувай (-те) здорові (здоровий)! – Alles Gute!

Дотримуючись високого стилю, використовують такі форми прощання: укр. – Дозвольте попрощатися!, що німецькою звучить: – Erlauben Sie, daß ich mich verabschiede! – Gestatten Sie, daß ich mich verabschieden! – Darf ich mich verabschieden? – Ich möchte mich verabschieden.

Застарілими формами прощання можуть користуватися лише люди старшого покоління, зокрема, чоловіки: укр. – Дозвольте відкланятися! – нім. – Darf ich mich empfehlen! – Ich möchte mich empfehlen!; укр. – Честь маю (відкланятися)! Habe die Ehre!

Прощання, характерні при не невимушених дружніх стосунках співрозмовників: укр. – Пока! – Привіт! нім.: – Tschüß! – Mach(t)'s gut! – Bis dann (bald, gleich, nachher)!

Молодь послуговується низьким стилем, часто іронічним, зневажливим. Вона використовує в українському мовленні такі прощання: укр. – Привіт! – Чао! – Салют!, що німецькою мовою звучить: – Servus! – Tschau! – Salut!

Прощання ввечері здійснюється формами побажання: укр. – Добраніч! – Спокійної ночі!, нім. – Gute Nacht!

Коли прощаються на короткий час, використовують форми: укр. – Я не прощаюся! – Ми не прощаємося! – Ми ще побачимося! – Я ще побачуся з вами! – нім. – Wir sehen uns (ja) noch! – Ich sehe Sie (ja) noch! [7, с. 84]

Для вдосконалення вивченого і закріплення форм мовленнєвого етикету, а відповідно й культури діалогічного спілкування пропонуємо систему вправ і завдань. Їх виконання проводиться з урахуванням взаємодії українських форм на заняттях з німецької мови і німецьких форм на заняттях з української мови. Таким чином, під час проведення занять з української мови за професійним спрямуванням проводяться міжпредметні зв'язки.

Процес вивчення рідної і неспорідненої мов потребує вироблення і використання відповідної системи вправ, суть якої полягає у розвитку таких видів мовленнєвої діяльності, як аудіювання, говоріння, читання і письмо. Але для формування діалогічного мовлення потрібно виробляти уміння і навички використовувати форми мовленнєвого етикету за допомогою так званих комунікативних вправ: мовно-мовленнєвих, умовно-мовленнєвих, власне-мовленнєвих [4, с. 146].

Комунікативні вправи для навчання усного діалогічного мовлення поділимо на: *мовно-мовленнєві, умовно-мовленнєві, та власне мовленнєві* [3, с. 41].

Мовно-мовленнєві вправи спрямовані на засвоєння мовного матеріалу, необхідного для побудови діалогічних висловлювань – реплік, єдностей, текстів.

Мовно-мовленнєві вправи спрямовані на формування рідномовних і неспоріднених лексичних засобів для формування мовленнєвих навичок і вмінь засобами рідної мови на рівні реплік та їх складників – будівельних матеріалів діалогічних єдностей і діалогів.

Умовно-мовленнєві та власне мовленнєві вправи В. Л. Скалкін інакше називає умовно-мотивованими і власне мотивованими [5, с. 19]. Їхня мета – навчити учнів правильно будувати діалогічні єдності та діалоги, користуватися засобами української літературної мови, її багатствами з дотриманням культури мовлення, правил мовленнєвого етикету з урахуванням неспорідненої німецької мови.

Завдання для вправ стосуються продукування діалогічних єдностей «вітання – відповідь на вітання» і «прощання – відповідь на прощання» з використанням вивчених реплік українською і німецькою мовами на заняттях з української та німецької мов за професійним спрямуванням:

1. Побудувати вітальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у денний час;
2. Створити вітальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у ранішній час;
3. Побудувати вітальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у вечірній час;
4. Створити і проголосити прощальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, що використовується в денний час;
5. Побудувати вітальну діалогічну єдність у нейтральному стилі, яку використовують у вечірній час;
6. Зачитати і проголосити діалогічні єдності «вітання – відповідь на вітання» з використанням реплік, якими послуговується молодець;
7. Створити і розіграти діалогічні єдності «прощання – відповідь на прощання» з використанням реплік, якими послуговується молодець;
8. Побудувати діалогічні єдності «прощання – відповідь на прощання» з використанням молодіжного сленгу, відтворити в парах;
9. Продукувати діалогічні єдності «прощання-відповідь на прощання» з використанням реплік-побажання, розігрувати їх.

Різноманітність завдань для виконання вправ на продукування діалогічних єдностей залежить від майстерності викладача, його працьовитості та наполегливості студентів у досягненні мети.

Тісний зв'язок мовного, зокрема лексичного матеріалу, з урахуванням дидактичних і власне методичних знань, психологічних особливостей студентів та поєднанням бажання викладача їх навчити дає високі результати в навчанні форм мовленнєвого етикету і культури

діалогічного спілкування рідною і неспорідненою (німецькою) мовами на основі міжпредметних зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудников А. В. Методика изучения грамматики в восьмилетней школе / А. В. Дудников. – М.: Просвещение, 1977. – 304 с.
2. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Р. Львов – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
3. Палихата Е. Я. Комунікативні вправи для навчання діалогічного мовлення / Е. Я. Палихата // Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка. – 2001. – № 8. – С. 40–48.
4. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи / Е. Я. Палихата. – Тернопіль: ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2002. – 271 с.
5. Скалкин В. Л. Обучение диалогической речи (на материале английского языка): пособие для учителей / В. Л. Скалкин. – К.: Рад. школа, 1989. – 158 с.
6. Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку Л. П. Федоренко. – М.: Просвещение, 1964. – 255 с.
7. Формановская Н. И. Речевой этикет. Русско-немецкие соответствия: справочник / Формановская Н.И., Соколова Х. Р. – М.: Высшая школа, 1989. – 96 с.